

ДИПЛОМАТІЯ РОСІЇ В ОСМАНСЬКІ ІМПЕРІЇ НА ЗЛАМІ XVIII-XIX СТОЛІТЬ КРИЗЬ ДІЯЛЬНІСТЬ В. С. ТАМАРИ ТА А. Я. ІТАЛІНСЬКОГО

На основі аналізу листів В. С. Тамари (1797-1802) та А. Я. Італінського (1802-1806), вміщених до «Архіву князя Воронцова», розкрито дипломатію Росії в Османській імперії в кінці XVIII – початку XIX ст., яка припала на час наполеонівських війн.

Ключові слова: антинаполеонівські коаліції, «Архів князя Воронцова», дипломатія, єгипетський похід Наполеона.

На основании анализа писем В. С. Тамары (1797-1802) и А. Я. Италинского (1802-1806), помещенных в «Архив князя Воронцова», раскрыто дипломатию России в Османской империи в конце XVIII – начале XIX вв., которая пришлась на время наполеоновских войн.

Ключевые слова: антинаполеоновские коалиции, «Архив князя Воронцова», дипломатия, египетский поход Наполеона.

The article contains an analysis of V. S. Tamara's (1797-1802) and A. Ya. Italinsky's (1802-1806) letters published in Prince Vorontsov's Archive and consequently covers Russian diplomacy in Ottoman Empire during late XVIII – early XIX century when Napoleonic wars took place.

Keywords: Antinapoleonic coalitions, Prince Vorontsov's Archive, diplomacy, Napoleon's campaign in Egypt.

Міжнародна ситуація в Європі кінця XVIII – початку XIX ст. вимагала від провідних країн континенту ведення активної дипломатії заради захисту своїх інтересів. Потреба в такій надзвичайній активності була викликана наслідками революційних подій у Франції (1789-1799) та діяльністю Наполеона Бонапарта, яка представлена цілою епохою наполеонівських війн (1800-1815). Це повною мірою стосувалося й Російської імперії. Вона, проводячи свою дипломатію в Європі, протягом усього XVIII століття мала постійно озиратися на Туреччину через споконвічну загрозу військового конфлікту. У кінці століття знову стояло питання забезпечити тили Росії з боку Порту. До Стамбула відправляється дипломат В. С. Тамара.

Василь Степанович Тамара (Томара) (1740-1813), виходець з родини козацького полковника на Полтавщині. Під час служби в дипломатичному відомстві Росії пройшов

шлях від перекладача до дипломатичного представника імперії в різних державах (Венеція, Грузія, Персія, Османська імперія). Він підтримував товариські стосунки з різними видатними російськими діячами, у тому числі з графами братами Воронцовими: з канцлером Олександром Романовичем (1741-1805) і послом в Англії Семеном Романовичем (1744-1832). З ними В. Тамара вів тривалу переписку (починаючи з 1770-х рр.). Ці листи ввійшли до відомого «Архіву князя Воронцова» [1, с. 233-260], що видавався протягом 1870-1895 років Петром Бартедьовим (1829-1912). Про життя та діяльність В. Тамари, на жаль, мало відомо. Вивчення матеріалів вказаного «Архіву» дозволяє не лише краще дослідити життєпис Василя Степановича, а й побачити проблеми міжнародної дипломатії, які існували під час його місії в Стамбулі у важливий момент російсько-турецьких взаємин буремного часу наполеонівських війн.

А час був непростим. У квітні 1796 року генерал французької Директорії Наполеон Бонапарт розпочав завойовницькі походи в Центральній Європі. Під контроль Франції перейшла Північна Італія. Після таких успішних дій французи звернули увагу, зокрема, на Середземноморський регіон. У свою чергу російська дипломатія оцінювала перемоги Наполеона як загрозу її інтересам в Європі, на Балканах, Близькому Сході. За цими успіхами французів могли настати окупація Стамбула, Балкан, чорноморських проток. Останнє представляло собою пряму загрозу для Північного Причорномор'я [6, с. 129]. Такого повороту подій в Росії не могли допустити. У Петербурзі розуміли, що назріла необхідність захистити свої інтереси в Османській імперії, а при можливості залучити султана до чергової антифранцузької коаліції (Австрія, Англія, Росія, Королівство Обох Сицилій). Із цим завданням до Стамбулу прибуває В. Тамара, призначений посланцем у травні 1797 року.

Василь Степанович Тамара прибув до султанської столиці в момент напруженої ситуації у Східному Середземномор'ї. Незадовго до цього Наполеон у 1796-1797 рр. захопив Північну Італію та змусив Австрію просити миру. Перша антифранцузька коаліція розпалася. Російські та англійські дипломати намагалися спільно схилити Порту до участі у новій (другій) коаліції. При цьому переконували султана в готовності своїх держав у випадку агресії французів прийти на допомогу. Так, Василь Тамара у квітні 1798 року повідомив турецькому уряду про вихід російського флоту для крейсерства в Чорне море, який мав у разі необхідності підтримати османський флот. Проте на пропозицію Тамари в Стамбулі відповіли відмовою, османи росіянам не довіряли [5, с. 795].

На цей момент сама Османська імперія знаходилася у непростій ситуації. Французькі кордони наблизилися до Балкан. У Стамбулі вагалися в тому як треба реагувати на нові зміни в Європі. З однієї сторони ще з XVI ст. продовжував існувати франко-турецький альянс (починаючи з часів короля Франциска I та султана Сулеймана I Кануні), з

іншої – султан і його уряд не знали як вести себе з новою республіканською Францією. Проте довго міркувати не довелося. У липні 1798 року французька армія на чолі з Наполеоном вторглася до Єгипту. Розпочався так званий Єгипетський похід (1798-1801).

Єгипет кінця XVIII століття номінально відносився до Османської імперії, але фактично тут правили мамлюцькі беї, які визнавали владу султана та платили данину. Французи, користуючись такою ситуацією, бажали уникнути війни з Портою. Наполеон у всій своїй діяльності намагався переконати єгипетську громадськість у тому, що він друг турецького султана. Для підтвердження істинності цих намірів він просив османського правителя Єгипту Бакр-пашу (султанського намісника), який покинув країну після поразки мамлюків у Битві під пірамідами (10(21) липня 1798), повернутися та надалі виконувати свої обов'язки. Республіканський головнокомандуючий обіцяв, що він збереже за пашею попередні доходи, а сама імперія продовжуватиме отримувати ту данину, яку їй платили мамлюки до цього часу [2, с. 59].

Проте Бонапарту не вдалося зберегти нейтральність Порти. Висадка французів у Єгипті стала поворотною для російсько-турецьких взаємин. 14(25) серпня 1798 року В. Тамара у своєму листі писав: *«Старых друзей своих Турков Франция трактует гораздо хуже, нежели новых. Какое странное коварство в нападении на Египет!»* [1, с. 247]. Зараз складно сказати, що звучить в словах дипломата: наївність чи продумана риторика про підступний напад французів. Адже єгипетська експедиція була частиною наполеонівської кампанії проти англійців і їх колоніальної політики в Індії. Тож біля пірамід передусім велася боротьба між цими двома одвічними ворогами. Проте Османська та Російська імперії під час цього двобою не стояли осторонь.

Коли в Стамбулі стало відомо про висадку французів в Єгипті, Василь Тамара разом з англійським посланцем був запрошений на надзвичайне засідання Дивану (уряду), де йому повідомили про намір Порти оголосити війну Франції, якщо Росія надасть допомогу султану. Тамара негайно запросив адмірала

Ушакова зі своєю ескадрою ввійти до Босфору. Після цього у вересні Туреччина оголосила Франції війну. Щоб не втрачати час, сторони вирішили до укладення союзного договору дозволити Ушакову вести на морі військові дії – на основі попередніх умов. Ці умови були підписані за пропозицією Василя Тамари 19 (30) серпня 1798 року в Буюкдере. Окрім флоту Тамара пропонував Порті на допомогу 70 тисяч сухопутних військ для спільних дій проти французів або для придушення повсталого виддінського паші Пазванд-оглу, але Порту, боячись появи у себе російських військ, відмовилася [5, с. 795].

23 грудня 1798 (3 січня 1799) року строком на 8 років був укладений оборонний союз між Портою та Росією [10, с. 500-502]. Всі попередні домовленості (остання – Ясський мирний договір 1791 року) були підтверженні. Обидві держави взаємно ручалися за збереження своїх володінь. Російський імператор визнавав всі володіння Блискучої Порти, які були напередодні нападу на Єгипет; а султан – російські володіння, які існували на момент укладення договору. Кожна із сторін зберігала повну свободу міжнародних зносин, але не могла укладати договори, направлені проти одна одної (Росії чи Порти). У разі нападу третьої сторони, атакована держава за своїм бажанням могла вимагати від союзника допомогу в одній із форм: пряма військова допомога, військова диверсія, фінансова підтримка. Допомога мала надходити не пізніше трьох місяців після запиту атакованого союзника.

Роль В. Тамари в укладенні цього союзного договору незаперечна. Саме він брав участь у формуванні тексту договору та поставив підпис від російської сторони. Проте варто зазначити, що Василь Степанович у листі до Семена Романовича Воронцова від 27 грудня 1798 (7 січня 1799) року згадує, що в укладенні союзу відіграли значну роль старання його попередника на дипломатичному поприщі – Віктора Павловича Кочубея [1, с. 248]. Очевидно, події в Єгипті були більше каталізатором російсько-турецького зближення, аніж його передумовою. Після нападу Франції Османська імперія була зацікавлена

у швидкому поверненні під свій контроль єгипетських володінь, адже наполеонівська експедиція носила не просто військовий характер, а військово-колоніальний. Це означало привнесення французами до Єгипту певних рис європейського управління, що для османів могло вилитися у безповоротну втрату цієї багатой та давньої провінції.

Наприклад, 16 (27) серпня 1798 року Бонапарт підписав декрет про заснування Єгипетського інституту, перед яким стояло подвійне завдання: 1) здійснення прогресу в просвіті країни; 2) пошук, вивчення та публікація природознавчих і історичних фактів про Єгипет. На першому засіданні інституту розглядалися питання про засоби покращення випікання хлібу, виробництва пива, пороху, про будівництво вітряних і водяних млинів, очищення нільської води, створення юридичної системи та системи просвіти.

За рекомендацією Єгипетського інституту була зроблена спроба запровадити в країні сучасні поняття про адміністративну та муніципальну служби. Єгипет був розділений на провінції, на чолі яких були поставлені адміністративні органи – «дивани» – з впливових шейхів. За наказом Бонапарта були складені генеральні плани Каїру та Олександрії, підготовлений детальний атлас Нижнього Єгипту. У Каїрі було створено чотири військових шпиталі, фабрики з виробництва пива та тютюну, винний завод, пекарня. У місті з'явилися французькі бані. Невдовзі стали виходити французькі газета та журнал [9, с. 57]. Було очевидно: французи прийшли до Єгипту всерйоз і надовго. На перших порах здавалось, що їм ніщо не заважає заснувати свою африканську колонію. Англійці змогли розбити французький флот у морській битві при Абукірі (21-22 липня (1-2 серпня) 1798 року), але на цьому на певний час їх успіхи завершилися. Наполеон, будучи відрізаний від батьківщини, зумів закріпитись в Єгипті. На час єгипетської походу над країною було встановлено протекторат Франції. Проте англійці не збиралися відступати. У перспективі ставало все більш очевидним, що їм може вдасться вибити французів, а то й окупувати Єгипет. Тому османи поспішали

укласти домовленості з Росією та Великою Британією й оголосити війну республіканській армії (восени 1798 року), щоб не втрати свої єгипетські володіння.

Після оформлення російсько-турецького союзу, на Середземному морі почав діяти російський флот спільно з турецькою ескадрою під загальним командуванням віце-адмірала Ф. Ф. Ушакова. Кораблям союзників вдалося на початку 1799 року відібрати у французів Іонічні острови, які раніше належали Венеції. Оскільки Венеціанська республіка пала внаслідок італійського походу Наполеона 1796-1797 рр., постало питання визначення долі звільнених островів.

Врегулюванням даної проблеми стали займатися в Стамбулі. У листі від 16 (27) червня 1799 року Тамара писав О. Р. Воронцову: «...Ныне начал я дело об учреждении в островах, прежде бывших Венециких, правления, по воле Государя, весьма противной цели Турков...». При цьому зазначив, що перед ним стояло завдання не допустити утворення нової васальної для султана держави «на подобии Валахии и Молдавии». 1(12) листопада він повідомляв, що справа островів рухається по наміченому в Петербурзі плану [1, с. 250].

23 березня (4 квітня) 1800 року Тамара інформує про завершення роботи над врегулюванням статусу Іонічних островів [1, с. 252]. Архіпелаг підпадав під подвійну протекцію Росії та Порту, нове державне утворення отримало назву Республіка Семи Островів. Невдовзі у зв'язку із змінами зовнішньополітичного курсу імператора Павла I (намітилося зближення з Бонапартом) та поразкою австрійців (які вийшли з війни) російський флот восени того року повернувся до Чорного моря.

Загальновідомо, що Наполеон в серпні 1799 року залишив Єгипет і вирушив до Франції рятувати Республіку від її поразок в Європі. Французькі війська лишились під командуванням генерала Клебера. Про цю подію повідомляв Василь Тамара в листі від 1(12) листопада 1799 року: «Ген. Бонапарте уехал из Египта, воспользовавшись отплытием от берегов в Кипр Англичан и Турков. Командующий по нем Клебер продолжает

предлагать визирю мир, а сей Клеберу свободный возврат во Францию. Дело, по-видимому, обойдется на договоре о сем; ибо Турки, после неудачи при Абукире, мало надеются на армию в. визиря, которой союзные флоты подкрепить не могут» [1, с. 250-251]. У листі йшла мова про сухопутну битву при Абукірі (14 (25) липня 1799 року) між французькими та турецькими військами. Останніх підтримував англійський флот. У цій битві війська султана зазнали повного знищення при мінімальних втратах наполеонівського війська. Тому не дивно, що після такого результату Тамара очікував домовленості з французами про їх почесний відступ з Єгипту.

Але переговори затягувались. В червні 1800 року Клебер був убитий. На зміну йому прийшов генерал Мену, який на відміну від попередника відстоював думку про створення колонії в Єгипті [2, с. 66]. Це в свою чергу ще далі відкладало час евакуації. Цим двом французьким головнокомандуючим вдалося утримувати Єгипет під протекторатом Франції. Тому англійці приймають рішення у 1801 році разом із турецькими силами вибити французів, не чекаючи від останніх «добровільної» капітуляції.

Василь Степанович Тамара уважно стежив за подіями в Єгипті та інформував про них і про те, які були відповідні настрої у Стамбулі. Так, за його спостереженнями (лист від 1(13) березня 1801 року) Порта не бажала втручання англійських сил у єгипетські справи, а якщо до цього справа дійде, була б не проти поразки британців від французьких вояків. Крім того, як повідомлялося в листі від 16 травня, у французів протягом весни існувала можливість здійснити евакуацію, не вступаючи у великі бої з англійським десантом, адже покійний Павло I «...целье три месяца держал в недействии Турков и чрез них Англичан...» [1, с. 256]. Проте французи не скористалися нагодою та влітку 1801 року капітулювали.

З приходом до влади імператора Олександра I (1801-1825) Російська імперія проводить значні зміни у зовнішній політиці. Була визначена політика «вільних рук». Тобто російська дипломатія проголошувала

себе вільною від усіх своїх зобов'язань, які існували до цього часу в системі міжнародних відносин [11, с. 10]. Зрозуміло, що мало було проголосити нову дипломатичну доктрину. Треба було забезпечити її «легітимність» в очах міжнародної дипломатії.

На початку XIX століття три держави задавали тон у європейській політиці: Російська імперія, Велика Британія, Франція. Задля дійсно «вільних рук» імператор Олександр мав упорядкувати взаємини з цими останніми державами. Для російської дипломатії 1801 року найважливішими домовленостями з щойно названими державами стали: Петербурзька англо-російська конвенція (5 (17) червня 1801 року) [7, с. 29-41] та російсько-французькі договори (26-28 вересня (8-10 жовтня) 1801 року) [8, с. 259-270].

У 3-й статті Паризької таємної конвенції (26 вересня (8 жовтня)) передбачалося, що Наполеон має укласти мир з Портою за посередництва російського імператора [8, с. 266-267]. Проте ні мирний договір, ні секретна конвенція не зняли протиріч між Росією та Францією на Близькому Сході. Мирна угода між цими двома державами ще не була укладена, а Олександр I давав інструкції В. Тамарі боротися проти підступів наполеонівських агентів у Османській імперії [3, с. 52].

Однак невдовзі головний тягар ведення російської дипломатії на Босфорі перейшов іншому діячу. У липні 1802 року Василь Тамара був відкликаний зі своєї місії. Його наступником став Андрій Якович Італінський (1743-1827). Народився у Києві, отримав освіту в Київській духовній академії. 1763 року вивчав медицину в Англії, де тоді посланцем Росії був О. Р. Воронцов. Хоча ці два діячі познайомилися в ранні молоді роки, їх кореспонденція (разом із листами С. Р. Воронцова) в «Архіві» представляє пізніший період (1787-1806) [1, с. 262-320]. Андрій Якович, будучи в Лондоні, прилучився до різних наукових товариств. Тому він відомий не лише своєю дипломатичною діяльністю, а й дослідницькою. А. Італінський вивчав класичну археологію, орієнталістику. Служив російським дипломатом у Неаполі, Стамбулі, Римі [1, с. 262].

У столиці Порти А. Італінський з'явився восени 1802 року, прибувши з Неаполя, де знаходився до початку жовтня та виступав посланцем Росії в Королівстві обох Сицилій [1, с. 289]. До кінця року в Санкт-Петербурзі дедалі більше стали усвідомлювати про неефективність політики «вільних рук». Ця політика проводилась урядом Олександра I для того, щоб, убезпечивши західні кордони імперії, звернути головну увагу на Схід. Однак Наполеон своїми діями швидко розладнав царські плани. Після укладення з Портою миру (червень 1802 року), перший консул негайно повернувся до старої політики заступництва Туреччини. Йому вдалося за короткий час повернути домінуючий вплив Франції на Диван [3, с. 54].

У своєму листі від 27 березня (8 квітня) 1803 року Андрій Італінський повідомляв Олександра Воронцова: *«Когда я прибыл к посту сему, имела она [Порта – М.П.] некоторыя сомнения касательно России; но ныне совершенно верит благонамерениям, изъясляемым ей со стороны Государя Императора. Султан и министерство его свидетельствуют мне сие во всех случаях; они желают возобновления тройнаго союза»* [1, с. 290]. Отож на початку місії Італінського на Босфорі проявилися ознаки похолодання в російсько-турецьких взаєминах. Спрацювала наполеонівська дипломатія. Проте, як бачимо з наведеного фрагменту, до весни ситуація знову змінюється.

Такий поворот викликаний тим, що Франція розпочала концентрацію військ, готуючи воєнний десант, як тоді вважали, на західне узбережжя балканських провінцій Османської імперії (Морея) [1, с. 291; 11, с. 17]. Саме це і викликало бажання султана відновити союз з російським імператором і англійським королем, який існував в час Єгипетського походу Наполеона.

У Санкт-Петербурзі вирішили діяти, доки Порта не була остаточно залякана французами. Росія починає збільшувати свою військову присутність на Іонічних островах. До осені 1804 року було зосереджено бл. 11 тисяч солдат та понад 16 військових кораблів. Для посилення контингенту командування здійснило також переведення російських військ з

Неаполя. Повноважний представник імперії в Республіці Семи островів граф Г. Д. Моченіго отримав дозвіл створити міліцію з православною населення регіону (греків, албанців, чорногорців) [11, с. 18-19]. Росіяни робили все можливе, щоб не втратити довіру османів і захистити їх від нової можливої французької експансії. Проте Наполеон не виступив проти султана. Бонапарт вів тонку дипломатичну гру.

У 1804 році він організував процес отримання імператорського титулу – імператора французів. Ще не відбулася коронація (20 листопада (2 грудня) 1804 року), а французька дипломатія стала вимагати від міжнародної спільноти визнання Бонапарта імператором. Такий крок був добре прорахований, адже дипломатичне визнання даного титулу санкціонувало всі нові завоювання Франції, які були здійсненні нею до моменту цього визнання [11, с. 7]. Наполеонівський посол у Порті маршал Гійом Брюн зайнявся цим питанням.

Він безперестанку вимагав від султана визнати новий титул Наполеона. Для цього використовував різні засоби: *«ласкательство, обнадеження, высокомерие, угрозы, коварные внушения и посулу чиновным Туркам»*. Але Диван вистояв перед натиском цього дипломата. Незважаючи на такий перебіг подій, А. Італінський остерігався, що відсутність належної уваги Росії до взаємовідносин між Портою та Францією містить в собі загрозу всім попереднім здобуткам російської дипломатії в регіоні. Султан продовжував триматися осторонь Франції. У Стамбулі чекали від Росії та Англії реальних дій, інакше він міг прийняти сторону Парижа. У своєму листі від 14(26) жовтня 1804 року Італінський резюмував: *«Крайне нужно удовлетворить желанию султана касательно возобновления союзных трактатов: без сего придет он в сомнение о усердии к нему нашего двора и Английского, и инфлюенция [влияние – М.П.] наша здесь, столь по мнению моему полезная для обеих наций, уничтожится»* [1, с. 299].

Отримавши такий тривожний сигнал від А. Італінського, у столиці в грудні 1804 року підготували рескрипт на ім'я Андрія

Яковича. У ньому наказувалося приступити до відновлення російсько-турецького союзу 1798 року, хоча до закінчення терміну дії залишалось ще два роки. Головною метою цього передчасного відновлення стало відволікти Порту від зближення з Францією та зобов'язати її приєднатися до анти-наполеонівської коаліції [4].

«Агітувати» султана за новий союз приступили разом англійська та російська дипломатія. Це й не дивно, адже друга половина 1804-1805 рік стали «золотим часом» англо-російських зносин. Олександр I зробив ставку на Англію [11, с. 23]. До цього моменту російський цар устиг повністю розчаруватися у дипломатії «вільних рук», оскільки Наполеон не зважав на цей дипломатичний нейтралітет і перешкоджав російським інтересам, зокрема на Босфорі.

Протягом 1805 року Італінський працював над відновленням російсько-турецького союзу, укладеного В. Тамарою в грудні 1798 року. Переговорний процес затягувався, османи довго не могли остаточно зважитися на нього. Вони постійно озиралися то на Францію, то на Росію з Англією. Втім протягом року позиції французів ослабли. Цьому сприяло й те, що більше року французька дипломатична місія лишалася без очільника. Ще у грудні 1804 року французький посол Гійом Брюн покинув столицю Порти: *«6(18) числа [декабря – М.П.] последовал в самом деле отъезд его в Адрианополь. Происшествием сим прекратилось волнование, в котором Порты находилась, желая сохранить дружбу союзников своих и не прогневать Бонапартия...»* [1, с. 299]. І 11(23) вересня 1805 року нарешті було укладено союзну угоду [4]. Проте такий, здавалось, триумф російської дипломатії тривав недовго.

20 листопада (2 грудня) того року зійшло «сонце Аустерліца». В Аустерліцькій битві на полях Моравії російсько-австрійські війська зазнали нищівної поразки від наполеонівської армії. Ряд балканських провінцій Австрії (у тому числі Далмація, територія Катарської затоки) перейшов до Франції. Остання стала безпосереднім сусідом Порти. Однак не лише це стало ударом по інтересах Російської імперії. З утратою Катарської

затоки, росіяни втратили одну з своїх опорних баз у Середземному морі (тепер лишалась тільки Республіка Семи Островів). Андрій Італінський у листі від 17(29) січня 1806 року повідомляв: *«Все плоды посильных трудов, понесенных мною здесь в течении трех лет, пропали; сильная и, можно сказать, исключительная наша здесь инфлюенция кончилась; впредь разделяема она будет Франциею...»* [1, с. 306-307].

Такі події дуже вплинули на Стамбул. У січні 1806 року султан Селім III визнав імператорський титул Наполеона та згодився відрядити до Франції свого посла. Проте ще кілька місяців він не знав напевно як себе вести, оскільки за словами Італінського ще в лютому Порта продовжувала боятися і Францію, і Росію [1, с. 308]. У квітні Порта просила А. Італінського скоротити число кораблів, які проходили до Середземного моря. У липні це прохання переросло у вимогу. Восени 1806 року протоки були остаточно закриті для російських військових кораблів [3, с. 58].

У листах за перше півріччя 1806 року Андрій Якович постійно інформував про військові приготування, які проводила Османська імперія у балканських провінціях. При цьому говорити про точний напрям майбутніх дій цієї армії говорити не доводилося. Османи намагалися так вести свою гру з французами та росіянами. Влітку ситуація стала прояснюватися. Було очевидно, що військові приготування направлені проти Росії.

У словах Італінського все більше звучала безпорадність російської дипломатії на Балканах. При цьому, можна почути ледь не звинувачення в адресу російського та англійського дворів у такому ускладненні ситуації на Босфорі. Так, у листі від 1 (13) червня він писав: *«Удивляюсь безпечности, которую вижу, как у нас, так и в Англии, касательно Турков, между тем как Бонапарте безпрестанно печется и все возможные меры берет, дабы поработить их или союзом, или войною. Теперь дипломатические средства безуспешны; покуда можно было употреблять оныя с пользою»* [1, с. 313]. А вже 16(18) червня

посилав ще тривожніший сигнал: *«Скоро будет [французский – М.П.] посол Себастиани; я уверен, что учинено им будет множество предложенных предосудительным нашему и Англинскому дворам... Порта считает Англию слишком занятою в других странах, Россию считает безсильною в разсуждении Франции... Потеряем мы Порту, и какое ужасное тогда составит она приобретение для Франции!»* [1, с. 313-314]. Цими словами закінчився останній лист Італінського, вміщений у «Архіві князя Воронова».

Прогноз Андрія Яковича стосовно приїзду Себастьяні та його дій підтвердився. Орас Франсуа Себастьяні почав вести переговори про створення союзу з Портою проти Росії. Наполеон планував використати армію Селіма як буфер, який зробить можливим подальший рух французів на Балканах [12, с. 566]. У кінці 1806 року розпочалася чергова російсько-турецька війна (1806-1812). Дипломатична місія Андрія Яковича Італінського закінчилася. Точніше, перервалася, в якості російського посланця він знову повернеться до Стамбулу в 1812 році.

Для повноти картини діяльності Андрія Яковича в Порті варто звернути увагу на його особисті стосунки з англійськими дипломатами. Він часто писав про спільні з ними дії при султанському дворі. При цьому про них постійно позитивно відгукувався. У листах В. Тамари свідчень такої товариськості не знаходимо. Це одна з відмітних рис обох кореспонденцій. Цікаво, що листам Василя Степановича до Воронцових притаманний дружній тон. У той же час переписка Італінського з Воронцовими витримана у більш офіційних рамках.

На час першої стамбульської дипломатичної місії Андрія Яковича (1802-1806) в Османській імперії працювали три англійських представника: граф Ельгін (1799-1803), Вільям Друмонд (1803-1804), Чарльз Арбутнот (1804-1807). У кореспонденції А. Італінського часто згадуються імена В. Друмонда та Ч. Арбутнота. Російський дипломат зі своїми англійськими колегами мав не лише тісну співпрацю, а й щирі (за переконаннями Італінського) дружбу.

Красномовний той факт, що перебуваючи останні дні в Неаполі (7 (18) жовтня 1799 року), перед відплиттям до османської столиці, Андрій Якович висловив побажання, *«чтоб г-н Друмонд по малой мере мог следующей весны [1803 года – М.П.] сменить лорда Ельгина»* [1, с. 289]. Так ми можемо робити висновки про значення для Італінського особистих відносин в його дипломатичній діяльності. Майже в усіх листах, які він надсилав з столиці Порту, згадувалося про Друмонда, а пізніше – Арбутнота.

А. Італінський неодноразово інформував своїх адресатів про спільні дії з англійцями [наприклад, див.: 1, с. 292, 295, 307, 313]. Він запевняв про надзвичайно довірливі відносини. Переконають у цьому його листи. Ось кілька прикладів. *«Г-н Друмонд читал мне некоторые перечни депеши, которую курьер привез ему; предписано ему советовать со мною по всем обстоятельствам политического поведения его»* (29 червня (11 липня) 1803 року) [1, с. 295]. У цьому листі Італінський також писав: *«На прошедшей неделе сведал я чрез секретные каналы, что Брюн почти уверил ее [Турцию – М.П.], что Россия держит сторону Франции и, имев сношение с г-ном Друмондом, предложил ему средства уничтожить Брюнову ложь; он послушался, и Порта образумилась»* [1, с. 296].

Після укладення австро-французького Пресбурзького миру (14 (26) грудня 1806 року) ряд австрійських балканських територій, зокрема Далмація та землі Катарської затоки, переходили під владу Наполеона. *«Далматы и Катарцы»* збиралися опиратися при умові надання їм підтримки англійськими чи російськими військовими силами. Італінському про це стало відомо, про що він і писав: *«По несчастию, во всем Адриатическом море не имеется ни наших, ни Англинских ни одного военного судна; я советовал г-ну Арбутноту отправить к адмиралу Коллингвуду нарочного с известием о условиях мира и предложит ему, не рассудит ли он за благо отрядить эскадру в Адриатическое море и несколько фрегатом к Константинопольскому проливу: г-н Арбутнот сделал сие, послал нарочного чрез Смирну и Корфу»* (17 (29) січня 1806 року) [1, с. 308].

Наведені фрагменти листів ілюструють, яку роль у дипломатичній діяльності грали в житті А. Італінського дружні взаємини з союзними дипломатами. Потрібно пам'ятати, що цей дипломат за роки перебування в Англії, у 1760-х роках, зробився «англоманом». Ця обставина сприяла не лише його любові до англійського та дружби з англійцями, а й певному авторитету в англійському суспільстві. Про останнє свідчив російський посол у Лондоні Семен Воронцов: *«Я с удовольствием примечаю, и здешнее министерство с меньшей похвалою отзывается, что столь тесная связь существует между вами и г-м Друмондом... Ничто не может быть для меня радостнее, как видеть, что политическая связь между вами и г-м Друмондом утверждена еще к всеобщей пользе частной дружбою...»* (28 серпня (9 вересня) 1803 року) [1, с. 315-316].

Діяльність російської дипломатії на Босфорі на зламі XVIII – XIX століть досягла надзвичайної активності. У цей час вона значно тісніше перепліталася з європейською дипломатією, ніж будь-коли раніше. Надзвичайна активізація французів у балканському та близькосхідному регіонах, нерозривність цього вектору зовнішньої політики Франції з європейським обумовили таку ситуацію. Якщо дотепер для Санкт-Петербурга було головною потребою забезпечувати нейтральність Стамбулу стосовно подій в Європі, тепер постала необхідність залучати Порту до спільних дій в інтересах Росії та її союзників.

Зрозуміло, що успіхи чи невдачі російської дипломатії залежали від роботи дипломатичної місії в Османській імперії, зокрема її очільників. Такими в той час були Василь Степанович Тамара (1798-1802) та Андрій Якович Італінський (1802-1806). Завдяки старанням В. Тамари в укладенні союзного договору та створенні лояльного державного утворення в Іонічному морі (Республіка Семи Островів) Росії вдалося досягти найвищого впливу на Босфорі за все XVIII століття. А. Італінському довелося підтримувати досягнення свого попередника. Це виявилось непростим завданням у зв'язку із новими геополітичними змінами в Європі

(примирення Франції з Портою, військові та дипломатичні успіхи Наполеона). Врешті-решт, як ми бачили, до 1806 року у зовнішній політиці на Босфорі Росія зазнала невдачі, яку згодом виправила силою своєї зброї в російсько-турецькій війні (1806-1812).

Приписувати успіхи російської дипломатії В. Тамарі чи невдачі А. Італінському є неправильним. Адже дипломати виступають

не як одинаки, а члени політичної «команди» своєї держави. Їм сприяє діяльність цілої плеяди російських полководців і дипломатів. Василь Степанович і Андрій Якович є представниками тієї когорти діячів, яка будучи під тінню воронцових, суворових, ушакових, забезпечувала реалізацію великодержавної політики та славила правління свого монарха.

Джерела та література

1. Архив князя Воронцова. Книга двадцатая: Бумаги графов А. Р. и С. Р. Воронцовых. – М., 1881. – 520 с.
2. Адамба Ф. М. Религиозная политика французских оккупационных властей в Египте в 1798-1801 гг. (Бонапарт, Клебер, Мену) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. – 1995. – № 4. – С. 49-71.
3. Восточный вопрос во внешней политике России конец XVIII – начало XX в. / Отв. ред. Н. С. Киняпина. – М. : Наука, 1978. – 434 с.
4. Гальберштадт Л. И. Восточный вопрос (1911) / Сведения о роли Италинского в русско-турецких отношениях периода Наполеоновских войн [Электронный ресурс] / http://www.museum.ru/1812/Library/Sitin/book2_05.html
5. Дипломатический словарь: В 2 т. Т. 2 (Л-Я) / гл. ред. А. Я. Вышинский, С. А. Лозовский. – М. : 1950. – 995 с.
6. История России. Часть 3. / Ермолаев И. П., Иванов Ю. Н., Мухамадеев А. И. и др. – Казань : Казанский гос. ун-т, 2007. – 152 с.
7. Мартенс Ф. Собрание Трактатов и Конвенция, заключенных Россией с иностранными державами. Т. XI: Трактаты с Англиею. 1801-1831. – СПб. : Типография А. Бенке, 1895. – 492 с.
8. Мартенс Ф. Собрание Трактатов и Конвенция, заключенных Россией с иностранными державами. Т. XIII: Трактаты с Франциею. 1717-1807. – СПб. : Типография А. Бенке. – 338 с.
9. Перминов П. Бонапарт в Египет, или недолгое царствование султана эль-Кебира // Азия и Африка сегодня. – 1984. – № 3. – С. 55-61.
10. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Том XXV. 1798-1799. – СПб., 1830. – 935 с.
11. Сироткин В. Г. Дуэль двух дипломатий. Россия и Франция: в 1801-1812 гг. / Сироткин Владлен Георгиевич. – М., 1966. – 208 с.
12. Финкель К. История Османской империи: Видение Османа: [пер. с англ.] / Кэролайн Финкель. – М. : АСТ, 2010. – 829 с.

Рецензенти: Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.
Шкляж Й. М., д.і.н., проф.

© Мацюта П. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 12.12.2012 р.